

ВІДГУК

офіційного опонента
Кушлакової Надії Миколаївни
на дисертаційну роботу Заверющенка Миколи Петровича
«Наукова, педагогічна, організаційна та громадська
діяльність професора П. М. Мухачова (1861–1935 рр.)»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 Історія та археологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами. Перспективним напрямом історичних досліджень вітчизняних учених сучасності є дослідження, присвячені вивченню та оцінці внеску певної особистості в соціокультурний розвиток країни. Саме такі дослідження створюють об'єктивну картину розвитку різних напрямів науки і техніки, формують широке коло її представників, наукова та технічна спадщина яких дозволяє досягти як усвідомлення місця України в світовому загальному науково-технічному просторі, так і створити уявлення про процес розвитку вітчизняної науки і техніки та її творців.

У зазначеному контексті дисертаційне дослідження М. П. Заверющенка має науково-пізнавальну та практичну цінність, що й обумовлює його актуальність. Актуальність дослідження полягає ще й у тому, що історичний аналіз наукової, педагогічної, організаційної та громадської діяльності професора П. М. Мухачова сприяє формуванню глибокого розуміння шляхів становлення й перспектив розвитку вітчизняного паровозобудування, бо економічний розвиток держави та її технічний прогрес неодмінно пов'язані з розвитком транспортного і металургійного виробництва на потребу інших галузей економіки. Актуальності додає й той факт, що дане й подібні дослідження за твердженням автора відновлюють історичну справедливість, окреслюють вклад конкретних особистостей у розвиток освіти й науки в Україні, «що є особливо важливим сьогодні, адже відкидає намагання країни-агресора привласнити собі внесок українських учених у розвиток різних наукових галузей за імперської та радянської діб» (с. 5).

Дисертаційна робота виконана в межах плану науково-дослідної роботи за темами № 0119U002616 «Історія та культура Слобожанщини як складова цивілізаційного поступу України наприкінці XIX – на початку XXI ст.» (09.2019–09.2022 рр.) і № ДР 0122U201252 «Розвиток науки, освіти та культури Слобідської України другої половини XIX – початку XXI ст.» (10.2022–10.2025 рр.), де здобувач брав участь як виконавець розділів роботи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертаційній роботі є високим і базується на представницькій історіографічній та джерельній базі, використанні сучасних методів дослідження, зіставленні отриманих результатів з результатами попередників та їх критичному аналізу.

Залучення репрезентативної джерельної бази засвідчує ґрунтовність

дисертаційної роботи та достовірність наукових положень і сформульованих висновків. У дослідженні до наукового обігу залучено низку маловідомих і невідомих раніше архівних документів. Опрацьовано фонди 6 архівів: ЦДАВО України, ЦДІАК України, ЦДНТА України, ДАХО, архіву НТУ «ХП» та архіву УкрНДІМету. Із понад 150 використаних документальних джерел вперше запроваджено до наукового обігу близько 40 документів. Важливими для оцінки теоретичного доробку ученого виявилися експозиції історичного музею НТУ «ХП» і використані фонди науково-технічної бібліотеки НТУ «ХП» (відділ рідкісної книги).

Проведений аналіз історіографічних праць та залучення широкого загалу різноманітних джерел дозволили дисертанту провести ґрунтовне комплексне дослідження науково-педагогічної, навчально-методичної та громадсько-організаційної діяльності П. М. Мухачова на історичному тлі соціально-економічних та культурно-політичних процесів, які відбувалися в країні.

Наукова новизна одержаних результатів, практична і теоретична значимість, повнота їх викладу в опублікованих працях полягає у постановці та комплексному дослідженні актуальної проблеми, що раніше не була всебічно і об'єктивно висвітлена в українській історичній науці – розкриття науково-педагогічного спадку професора Петра Мухачова на тлі розвитку вищої технічної освіти та промисловості на теренах України. Стосовно наукової новизни дослідження слід наголосити, що наведені положення адекватно віддзеркалюють дійсно здобуті результати. Відзначимо також слушну логіку їх подання відповідно логіці поставлених завдань у вимірі реальних досягнень.

Зокрема, до основних нових наукових результатів дисертації слід віднести наступне:

- систематизовано напрями наукової діяльності Петра Мухачова, комплексно оцінено його внесок у становлення теорії та практики паровозобудування й металургійної галузі на теренах України, зазначено пріоритетність його методологічних напрацювань щодо започаткування підготовки інженерів за новими спеціальностями, зокрема паровозобудування;

- обґрунтовано значення діяльності Петра Мухачова на посаді директора ХТІ щодо розбудови інфраструктури Харківської політехніки, що сприяло становленню інституту як провідного вищого технічного закладу на теренах України;

- з'ясовано вплив громадської та добродійної діяльності Петра Мухачова, доведено результативність його ініціатив із запровадження заходів соціального захисту студентів;

- конкретизовано інформацію щодо внеску науковця в розбудову Українського науково-дослідного інституту металів (УкрНДІМет), організацію проведення новітніх досліджень у галузі металургії з подальшим їх упровадженням у виробництво;

– визначено внесок представників наукової школи професора Петра Мухачова в розбудову галузі паровозобудування та локомотивобудування, формування дієвої системи підготовки інженерних і наукових кадрів;

Теоретичні висновки логічні й обґрунтовані, корелюють з тими завданнями, які були поставлені дослідником у вступі. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, а сформульовані в ній теоретичні висновки дають можливість оцінити внесок професора П. М. Мухачова у розвиток вітчизняної і світової науки. Результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані в дослідженнях з історії вітчизняного машинобудування як складова частина історії науки й техніки; сприяти популяризації здобутків українців у розвитку світової науки; використовуватися у навчальному процесі; при підготовці спеціальних праць і довідників з історії галузевої науки, історіографічних, бібліографічних, енциклопедичних видань.

Матеріали проведеного дослідження та основні положення дисертації викладені з необхідною повнотою у 12 одноосібних наукових публікаціях, з яких 3 вийшли у фахових наукових виданнях України. Апробація результатів дисертаційного дослідження М. П. Заверющенка відбулася на конференціях різного рівня (5 тез доповідей – у збірниках матеріалів всеукраїнських наукових конференцій, 4 тези – у міжнародних).

Опубліковані матеріали повністю відображають зміст дисертації та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Дисертаційне дослідження М. П. Заверющенка представлене у вигляді рукопису і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 229 сторінок, основний текст роботи викладено на 160 сторінках.

Робота логічно узгоджена за розділами та підрозділами, які дають повне уявлення про змістове наповнення.

Основні проблеми, що постали перед автором – необхідність врахування історико-політичних подій, історіографічних традицій, формування джерельної бази, вироблення необхідної методології, адекватної структурі дослідження – були сформульовані у вступі.

За своєю теоретичною насиченістю і складністю до вступної частини наближається **перший розділ** дослідження, який справляє позитивне враження і представляє інтерес як з кваліфікаційної, так і з наукової точки зору. По-перше, саме в цьому розділі зібрано найбільш повний огляд наукової літератури, присвяченої життєдіяльності П. М. Мухачова, що можна вважати певним внеском в проблемну історіографію України. По-друге, в цій частині автор демонструє себе як цілком сформований фахівець, що впевнено вирішує історіографічні і джерелознавчі завдання, які належать до найбільш

складних для молодих дослідників. Проте, враховуючи в цілому високий рівень виконання даної роботи, хотілося б зупинитись на деяких моментах. Однією з безумовних переваг дисертаційного дослідження слід вважати, особливо з огляду на сучасний воєнний стан в Україні, досить солідну джерельну базу, що сформована в результаті ретельного архівного пошуку та залучення значного комплексу опублікованих джерел (опрацьовано понад 100 справ з 15 описів). Чимала частина інформації розділів роботи базується саме на новому джерельному матеріалі, що додає науковому дослідженню актуальності і новизни.

Широкий загальний історіографічний праць проаналізовано за трьома хронологічними періодами, що відрізняються різним ступенем об'єктивності в дослідженні означеної проблеми.

Вдало підібрана й використана методологічна база, що дозволило автору після аналізу окремих складових об'єднати розрізнену інформацію, відомості й факти в цілісне уявлення значущості діяльності проф. П. М. Мухачова. Зокрема, на основі контент-аналізу систематизовано й наочно представлено теоретичну спадщину професора Петра Мухачова (рис. 1.1, с. 32).

Другий розділ дисертації присвячено вивченню життєвого та творчого шляху ученого в умовах промислового підйому на теренах України наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. У відповідності з поставленими завданнями дослідження дисертант висвітлив процес формування особистості П. М. Мухачова як ученого, з'ясував умови формування його наукового світогляду, розкрив основні дати його життєвого шляху, доповнивши родовід Мухачових новими раніше невідомими фактами. Вельми важливим у цьому розділі є те, що дисертант узагальнив значну кількість опрацьованих ним джерел щодо організаційно-педагогічної, громадсько-наукової, педагогічно-освітньої діяльності Петра Мухачова і сформував об'єктивне уявлення про його особистість, громадянську позицію, окреслив ключові напрями власних наукових інтересів обдарованого інженера-науковця. Відзначу ще один позитивний момент дослідження, що рецензується – висвітлення організаційної діяльності П. М. Мухачова в ХТІ, його участі у початкуванні новітнього напрямку підготовки фахівців для залізничного транспорту та відкритті кафедри з паровозобудування та інших новітніх кафедр, зокрема теоретичної механіки та вищої математики, прикладної механіки та теорії будування машин тощо.

Крім того зазначу, що дуже ретельно й доказово досліджено навчально-методичну діяльність ученого, який підготував низку перших на теренах України навчально-методичних і наукових праць з питань теорії та конструкції паровозів, спрогнозував напрями розвитку паровозобудування в країні, завдяки чому став провідним фахівцем у галузі вітчизняного паровозобудування.

У розділі 3 «Вплив професійної діяльності Петра Мухачова на розвиток паровозобудування та металургії на теренах України за радянських часів» дисертант дослідив розвиток науки й освіти в ХТІ в умовах соціально-

політичних трансформацій першої третини ХХ ст., визначив внесок першого директора Українського науково-дослідного інституту металів П. М. Мухачова у становлення цієї установи та організацію новітніх досліджень у галузі металургії з подальшим їх упровадженням у виробництво, що дозволило вітчизняним металургійним заводам стати одними зі світових лідерів галузі.

Беззаперечним є доробок дисертанта щодо відкриття наукової школи наукової школи професора Петра Мухачова в галузі паровозобудування, представники якої продовжили наукові напрацювання вченого та сприяли розвитку вітчизняного паровозобудування, а пізніше – локомотивобудування.

Висновки до розділів та за результатами роботи сформульовані чітко та відповідають змісту дисертаційної роботи. Список використаних джерел із 392 найменувань досить повний і включає вітчизняні та зарубіжні публікації. Анотація відображає основний зміст дисертації та достатньо повно розкриває наукові результати та практичну цінність роботи.

Академічна доброчесність. У дисертаційному дослідженні Заверющенка Миколи Петровича «Наукова, педагогічна, організаційна та громадська діяльність професора П. М. Мухачова (1861–1935 рр.)» порушення норм академічної доброчесності не виявлено. Усі результати, які винесено автором на захист, отримані самостійно і містяться в опублікованих роботах.

Акцентуючи увагу на позитивних сторонах дисертаційної роботи, належний науково-теоретичний рівень, вважаємо за необхідне висловити **деякі міркування щодо неоднозначних (імовірно-дискутивних) моментів** дисертаційного дослідження, зокрема:

1) У другому розділі по тексту декілька разів зустрічаємо назви металургійних заводів, які використані некоректно: на с. 52 «*де оглянули металургійні заводи – Олександрівський та Каменський*». Другий завод було розташовано у м. Кам'янське, тому й завод Кам'янський; на с. 139 згадується цей же завод «*Каменський*» замість Кам'янський; на с. 80 «*У 1909 р. Петро Мухачов організував екскурсію для студентів на заводи Південно-Російського дніпровського металургійного та Олександрівського Південно-Російського товариств*». Правильна назва цих заводів Дніпровський завод Південно-російського металургійного товариства, що розташований у Кам'янському (м. Кам'янське) і Олександрівський Південно-Російський завод Брянського акціонерного товариства (м. Дніпро).

2) Власні назви слід використовувати у відповідності до їх вживання у певному історичному періоді. Так назву інституту «Харківський практичний технологічний інститут» (ХПТІ) слід використовувати у період 1885-1898 рр., а «Харківський технологічний інститут» (ХТІ) вже з 1898 р.. Проте зустрічаємо обидві аббревіатури назви інституту на одній сторінці (с. 51) щодо подій одного періоду: «*Завдяки науковій прозорливості В. Л. Кирпичова 1890 р. в ХТІ відкрили ад'юнкт-професорську кафедру*», «*з першого випуску ХПТІ, який відбувся в 1890 р.*».

3) У підрозділі 2.2 автором доведено, що навчально-методичне

забезпечення підготовки фахівців мало дуже важливе значення в організації навчального процесу. З огляду на цей факт бажано було б систематизувати й подати, наприклад, у формі таблиці навчально-методичні праці й іншу спеціальну літературу, можливо у хронологічному порядку для зручності і наочного сприйняття. Тим більше, що сам автор наголошує на унікальності і винятковості цього матеріалу: «*Це, фактично, були перші навчальні видання, які виходили друком на теренах сучасної України*» (с. 63); «*Навчально-методична література за авторством Петра Мухачова була затребуваною*» (с. 67).

4) Другий абзац третього розділу починається твердженням: «*З цією ж метою, після зміни влади, починаючи з серпня – вересня 1921 р., було реорганізовано наукову роботу в закладах вищої освіти. Центрами цієї роботи стали науково-дослідні кафедри*» (с. 103). Проте у тексті, викладеному вище, не зазначено будь-якої мети і не зрозуміло, центрами якої роботи стали науково-дослідні кафедри. Не зовсім коректні вислови. Науково-дослідні кафедри виникли на початку 1920-х років як особлива система організації науки, бо саме на цей час припадає завершення першого етапу інституалізації вітчизняної науки, коли поряд з Академією наук і галузевими науковими установами та інститутами було сформовано цілу мережу науково-дослідних кафедр, які вже наприкінці 20-х – початку 30-х рр. минулого століття перетворились в інститути.

5) Дисертація містить цікаві і змістовні додатки. Проте є певні питання щодо додатку В. *Бібліографія Петра Мухачова за даними бібліотеки НТУ «ХП»*. Незрозуміло, дана таблиця складена автором чи підготовлена співробітниками бібліотеки? Очевидно, що творчий доробок П. М. Мухачова згруповано за тематикою. Позаяк, така систематизація не дає повного уявлення про наукову й навчально-методичну діяльність ученого в конкретні періоди його життєдіяльності. Вочевидь було б доречним допрацювати таблицю, подавши праці в кожному тематичному розділі в хронологічному порядку.

б) Існують недоліки оформлення матеріалу дисертаційної роботи, за текстом іноді зустрічаються друкарські, пунктуаційні та стилістичні помилки. Зокрема, «*окресли*» замість «окреслити» (с. 24), «*протягом 1880–1990-х рр.*» замість «1890 р.» (с. 41) й т. ін., термін «*громадянська війна*» слід писати з прописної літери, це не власна назва, на с. 106 «*У листі до Ради міністрів вказувалося, що з 5094 паровозів на залізницях України справних – 2781, тобто 47%*». Насправді це 54,6%; на с. 125 написано *2% відсотків* – слід використовувати або запис словами, або спеціальним значком % тощо.

Вказані недоліки не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи. Дисертація є актуальною і має високу наукову цінність та практичну значущість.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України.

Дисертаційна робота ПІБ «*Наукова, педагогічна, організаційна та громадська діяльність професора П. М. Мухачова (1861–1935 рр.)*» за своїм

змістом відповідає спеціальності 032 – «Історія та археологія». Дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, яка розв'язує важливу науково-практичну задачу, проведення комплексного аналізу життєдіяльності професора Петра Мухачова в контексті становлення вищої технічної освіти й промисловості на теренах України.

Подана дисертаційна робота «Наукова, педагогічна, організаційна та громадська діяльність професора П. М. Мухачова (1861–1935 рр.)» Заверющенка М. П. відповідає спеціальності 032 – «Історія та археологія», відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44, а здобувач Заверющенко Микола Петрович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарної
підготовки та психології
Західнодонбаського
інституту «ПрАТ «ВНЗ «Мікрорегіональна
Академія управління персоналом»

08.08.2025

Н. М. Кушлакова